

Häftet är ett av flera i en serie om ursprungsfolk.
Varje häfte fokuserar på ett folk och deras historia.
Vilka är ursprungsfolken?
Var och hur lever de?
Vilka problem står de inför?
Hur arbetar de själva på att förbättra sina villkor?

ISBN: 91-970014-4-9
ISSN: 1653-0683

Serien omfattar:

På svenska:
INUIT De eskimåiska folken i Arktis
DE URSPRUNGLIGA AUSTRALIERN
INDIANSKA FOLK I DE PERUANSKA ANDERNA

Dessutom på danska:

MAASAI – Kvaeghyrder i Östafrika, av Nina Johnsen och IWGIA 2002
KANAKA MAOLI – Et polynesisk folk fra Hawaii, av Ulla Hasager och IWGIA 2002
STILLEHAVSFOLK I SALOMONÖERNE – Livet på Reeføerne, av Peter Ian Crawford,
Jens Pinholt och IWGIA 2002
MAPUCHE – Et indiansk folk i Argentina og Chile, av Morita Carrasco och IWGIA 2001
NOMADER I MONGOLIET – av Ann Fenger Benwell och IWGIA 2001
NAGA – Et folk mellem Indien og Burma, av Shimreihon Luithui och IWGIA 2000
INDIANDER I DANMARK – Shuar i Ecuador, av Birgitte Feiring och IWGIA 2000
BUSKMENNESKER – Et folk i Kalahari-ørkenen, av Arthur Krasilnikoff och IWGIA 2000
VAN GUJJAR – Et skovfolk i indisk Himalaya, av Sille Stidsen och IWGIA 2000

INTERNATIONAL
WORK GROUP FOR
INDIGENOUS AFFAIRS

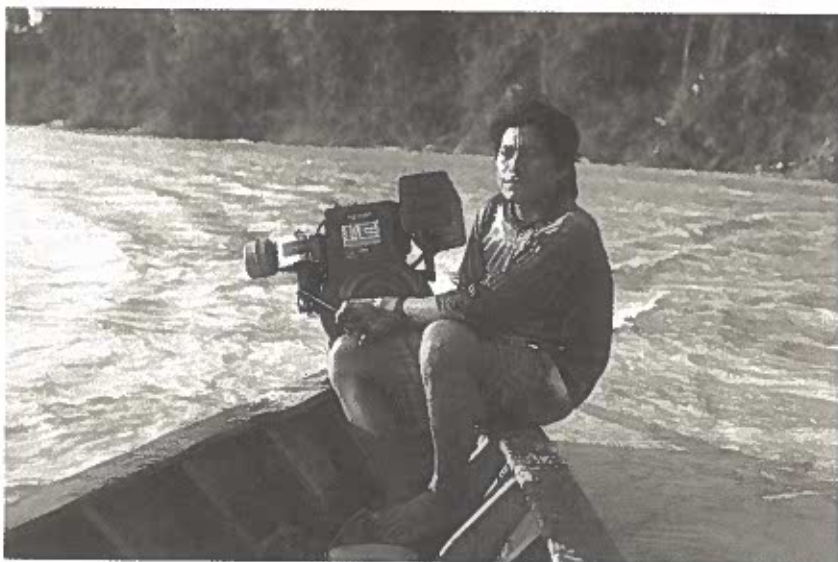
Classensgade 11E – 2100 København Ø / Tele: 35 27 05 00 Fax: 35 27 05 07 / E-mail: iwgia@iwgia.org
IWGIA – Lundgruppen för ursprungsfolk c/o Miljöbiblioteket Box 1092, 221 01 Lund / Tele: 046-222 95 67

INUIT

Det eskimåiska folken i Arktis

Vilka är ursprungsfolken?
Informations- och undervisningsmaterial om ursprungsfolk

Harakmbut från Madre de Dios i Peru

© Frank Sejersen och IWGIA 2005

Frank Sejersen är fil.lic. i antropologi och fil.dr. vid Institutet för eskimologi. Han arbetar med naturförvaltning och rättighetsfrågor i Grönland, Alaska och Canada.

Text: Frank Sejersen

Översättning från danska: Eva Carlsson

Foto: Frank Sejersen, Jens Dahl, Alejandro Parellada, Christian Erni, Claus Oreskov m fl

Svensk redaktion: Ulf Johansson Dahre

Sättning/Layout: Ilgor Liljedahl

Tryck: print@soc, Lund 2005

ISBN: 91-970014-4-9

ISSN: 1653-0683

Yanomami från Brasilien

Förord

För omkring 100 år sedan hämtades ”vilda och ociviliserade” människor från andra folkslag till Europa och ställdes ut som djur på zoo.

Man hade till exempel en kannibalutställning med infödda australier, som ställdes ut i burar – till stor förundran och förnöjelse för dåtidens européer som inte hade stora möjligheter att uppleva främmande folkslag.

Sådana förlustelser kallades för folkutställningar och turnerade i Europa under några årtionden. Det fanns bland annat indian-, neger- och beduinutställningar.

Dani-pojke från Västra Papua

Idag då det är vanligt att resa till främmande länder kommer föreställningarna om det främmande inte längre från museum. För många människor är museernas utställningar om främmande folk kompletterade med egna verkliga upplevelser. På 100 år har vårt samhälle förändrat sig mycket. Vi kan gå en tur på gatan och i storstäderna möta människor som klär sig, talar och ser helt annorlunda ut än oss själva. Vi kan stiga på ett flygplan och mindre än 24 timmar senare stiga av i något som liknar en annan värld.

Trots denna förändring lever föreställningarna om det främmande kvar i bästa välmåga. Det vilda och ociviliserade har bara bytts ut mot fördomar om levnadssätt gentemot de som är annorlunda från dem vi känner till.

Ursprungsfolk avbildas fortfarande i tidningar som halv nakna "aboriginer" från Australien eller regnskogsindianer med fjädrar och ansiktsmålning. Det kan vara ett effektivt sätt att skapa uppmärksamhet för en tidningsartikel, men det är en mycket miss-

visande bild. Det är lika stor skillnad mellan ursprungsfolk som mellan alla andra människor i världen. Varje folks kultur och sätt att leva förändras konstant. En regnskogsindian kan alltså mycket väl ha en båt med motor och en inuit en snöscooter för att överhuvudtaget kunna komma fram till sina jaktmarker eller till den lokala marknaden.

Vilka är ursprungsfolk?

Ursprungsfolk är de efterlevande från de folk som bebodde ett område innan det blev en stat.

Då koloniseringen började under slutet av 1500-talet, tvingade européerna ursprungsbefolkningar bort från deras landområden. Många av dem dödades eller tvingades ut till ytterområden, där det kunde vara mycket svårt för dem att leva det liv som deras förfäder och de själva ditintills hade levt. På några ställen – i till exempel Afrika och Asien – upprättades märkliga landgränser, som skiljde folkslag åt eller gjorde dem till minoriteter utan rättigheter.

Då de första europeiska kolonierna blev självständiga, fick ursprungsfolken i de nya staterna inget självbestämmande på samma sätt som majoriteten av befolkningen.

Därför kräver många ursprungsfolk idag rätten att bestämma över sin egen jord och över hur de ska leva.

De namn ursprungsfolk har på sig själva – till exempel inuit, samer, maori – betyder för det mesta "människa" och namnen på deras områden kan ofta översättas till "vårt land" – till exempel "Nunavut", som inuiternas landområde i Kanada heter.

Kaling-kvinnor från Filippinerna

Ursprungsfolk kallas också för "de första folket" eller "det ursprungliga folket". Ursprungsfolk (indigenous) är det uttryck som de olika folken själva använder, och som också används i Förenta Nationerna (FN). Representanter för ursprungsfolk möts flera gånger om året i FN, bland annat för att vara med och utforma en mänsklig rättighetsförklaring som speciellt gäller för ursprungsfolk och deras speciella situation.

Det är nödvändigt därför att ursprungsfolk hör till de mest undertryckta och fattiga i världen. Många av barnen dör innan de blir vuxna. De som kommer så långt lever inte så länge jämfört med resten av världens befolkning. De flesta barnen går bara lite eller inte alls i skolan, därför lär de sig inte heller de mest grundläggande färdigheterna som att läsa, skriva och räkna.

Var lever ursprungsfolken?

Det finns idag mer än 350 miljoner människor i världen som kallar sig ursprungsfolk. Det är cirka 5 % av världens befolkning, och de finns i mer än 70 olika länder. De är fördelade på omkring 5000 grupper med var sitt språk, var sitt samhällssystem och var sin kultur.

De flesta lever i otillgängliga områden, i bergen, regnskogar eller i de arktiska områdena.

De lever ofta i områden som är rika på naturresurser, som till exempel olja och mineraler.

Dayak-kvinnor från Sarawak i Malaysia

6

Därför lever de under konstant hot om att fördrivas från sina landområden, eftersom statliga eller multinationella företag vill utnyttja jordens rikedomar. De kan också vara hotade av andra folk, som vill flytta in på deras jord för att utnyttja resurserna.

I de flesta länder utgör de en minoritet av befolkningen, medan de i Grönland (90%) och i Bolivia (66%) utgör majoriteten.

Ursprungsfolk har nära förhållande till jorden. De betraktar ofta den som en del av dem själva och menar att den ska respekteras och att den inte kan sugas ut och styckas upp i privat egendom. Jorden tillhör dem för att leva *med* och inte *av*.

Ursprungsfolk lever ofta som utstötta ur det samhälle de är en del av. De blir ofta offer för förföljelse, folkmord och hot om att förlora rätten till sitt språk och sin jord.

Xavante från Brasilien i FN

Ursprungsfolk i Förenta Nationerna (FN)

Det är viktigt för ursprungsfolk att bli erkända som just ursprungsfolk. Många lever i en stat som de inte känner någon gemenskap med. I många fall har de ingen möjlighet att bestämma över sitt liv och sin framtid. De är förtryckta och kan inte blanda sig i politik och ekonomi. Mycket ofta ser man ner på dem därför att de lever och klär sig annorlunda än resten av befolkningen.

7

För att förbättra möjligheterna att hävda sin rätt och sitt levnadssätt, möts representanter för ursprungsfolk från hela världen varje år i FN-byggnaden i Genève.

Ursprungsfolken möts som deltagare i "FN:s arbetsgrupp för ursprungsfolk".

Syftet med arbetsgruppen är att lyssna till och ta reda på ursprungsfolkens situation i förhållande till de grundläggande mänskliga rättigheterna.

Arbetsgruppen möttes första gången 1982. Dess mål är dessutom att komma med förslag till en världsomspännande deklaration om ursprungsfolks mänskliga rättigheter.

En deklaration är ett slags rådgivande dokument som länder i FN kan välja att följa. Deklarationen handlar om hur man vill att ursprungsfolk ska behandlas.

Med en sådan deklaration hoppas ursprungsfolk att de ska kunna påverka sina regeringar att behandla dem anständigt. Därför är det mycket viktigt att för dem att ha möjlighet att träffas i FN:s arbetsgrupp. Där kan de berätta om sina problem och stödja varandra i kampen för att bli erkända som ursprungsfolk med samma rättigheter som alla andra människor i världen bör ha.

FN-byggnaden är den byggnad i Genève i Schweiz som FN har till förfogande. Här möts alla världens länder och diskuterar förhållanden som berör hela världen, till exempel klimatförhållanden eller världens flyktingar.

Asháninka från Peru

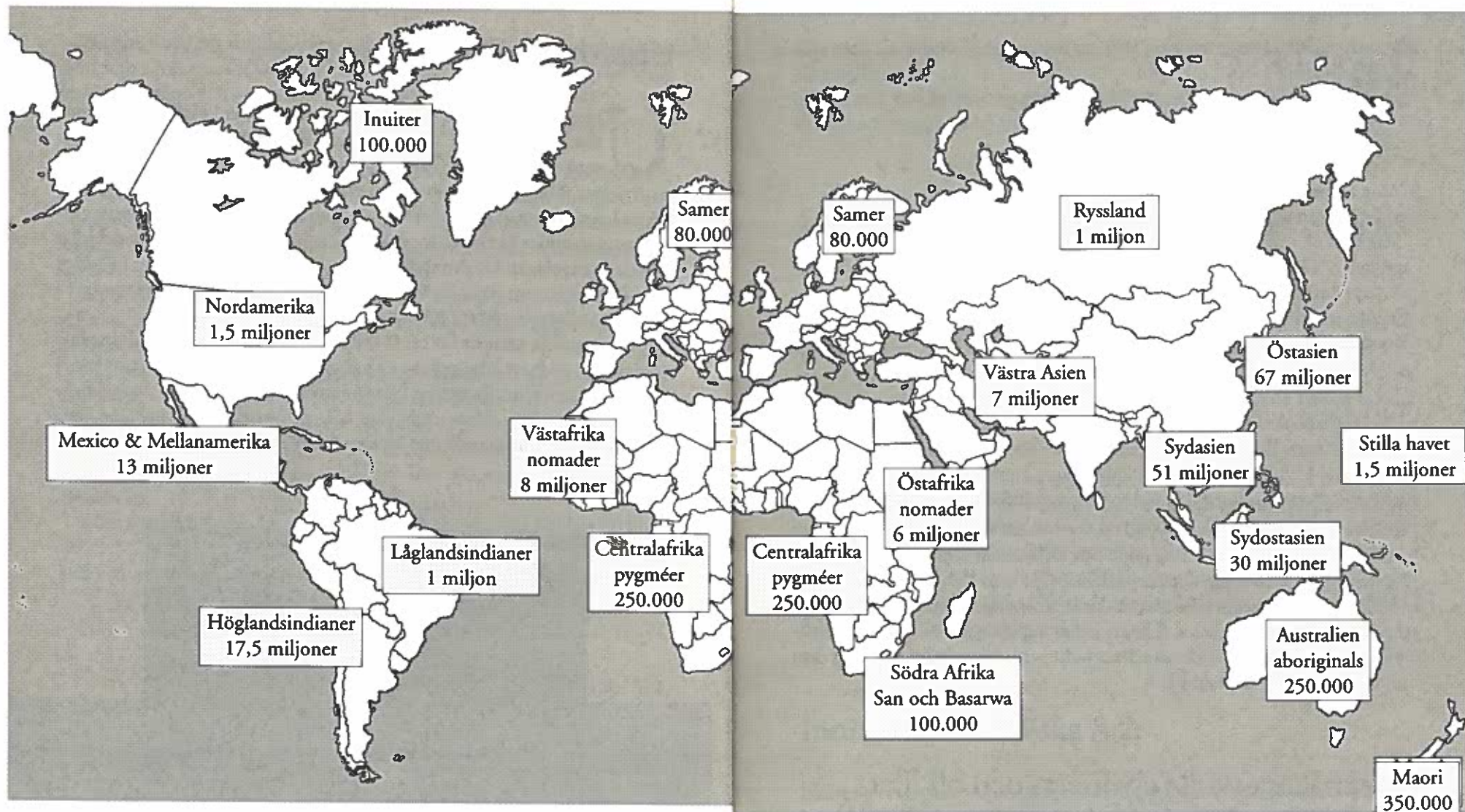
Ursprungsfolk på internet

Ursprungsfolken har sinsemellan mycket olika kultur, religion och sätt att organisera sig socialt och ekonomiskt. De är människor som värdesätter sin egen speciella kultur, och som kämpar för att överleva. Några lever som jägare-samlare eller som boskapsuppfödare. Några lever av socialhjälp i storstadsghetto. Många arbetar på fabriker eller i gruvor, andra är anställda på kontor och några få är till exempel högt utbildade advokater. Ursprungsfolk har som alla andra människor i världen olika liv, oavsett om de är inuiter i Grönland, shuar i Ecuador, aboriginer i Australien eller van gujjar i Indien.

Ursprungsfolk kämpar för att få inflytande över sitt eget liv och medbestämmande över en lång rad av sina dagliga förhållanden. De försöker få inflytande genom att möta upp i de nationella och internationella politiska organ som påverkar deras samhällen. Många ursprungsfolk har sina egna organisationer som tar till vara deras speciella intressen i förhållande till

H'mong-kvinna från Vietnam

det övriga samhället. En rad ursprungsfolksorganisationer har tillgång till internet och använder sig av moderna kommunikationer på samma sätt som andra människor i världen. Även om man befinner sig i en regnskog i Sydamerika eller i den arktiska kylan, behöver man inte vara avskuren från att blanda sig i den internationella debatten eller ta till orda på internet. Du kan prova och titta på dessa webbadresser:

www.atsic.gov.au – Information om aboriginer i Australien
www.sametinget.se – Information om samer i Sverige
www.sametinget.no – Information om samer i Norge
www.semediggi.fi – Information om samer i Finland

www.silamiut.gl – Den grönländska teatern

www.un.org/esa/unpfii – FN:s permanenta Forum. Information om internationella frågor

Världens ursprungsfolk fick sitt eget årtionde. FN har beslutade att perioden från 1994 till 2004 skulle användas till att förbättra ursprungsfolkens rättigheter. I detta och andra häften kan du läsa om några av de många olika folk, som IWGIA arbetar för, för att tillförsäkra grundläggande mänskliga rättigheter, rätt till jord och självbestämmande, samt politisk kunskap så att de kan försvara sig mot övergrepp.

Inuit

”Man har inget val... Det, det handlar om, är att ge Naturmänniskornas speciella Sinne och Lynne en så skonsam och varsam död som möjligt... Vi måste ta deras för Civilisationen så opraktiska Särprägel från dem och försöka få dem till att likna oss själva.”
Knud Rasmussen, 1920

Fördomar om inuiter

Den store danske polarforskaren och nationalhjälten, Knud Rasmussen, menade att eskimåerna skulle utvecklas och civiliseras*, så de skulle bli lika européerna. De måste vänja sig vid de nya tiderna och de nya förhållandena – och detta kunde bara låta sig göras om de lämnade sitt eskimåiska sinne-lag och lynne bakom sig. Citatet på denna sida kom Knud Rasmussen med 1920. Det visar, att om eskimåerna skulle civiliseras, så måste man slå ihjäl deras sätt att vara och tänka. Å andra sidan respekterade han också eskimåerna mycket högt och värdesatte deras kultur och levnadssätt. Han såg dem som oförstörda naturmänniskor.

Eskimåerna skulle civiliseras och bli lika européerna

Européerna hade många föreställningar och fördomar om eskimåerna. Ibland var man väldigt romantiserande och framhävde dem som äkta och oförstörda människor som levde i samhörighet med naturen. Andra perioder framställdes de på ett mycket nedvärderande sätt, som lata, barnsliga och hedniska människor som skulle civiliseras. För européerna betydde civilisering att eskimåerna skulle bli lika dem, bo som dem och vara goda kristna. Den civilisering som européerna praktiserade har ödelagt mycket av eskimåernas traditionella kultur och levnadssätt, men den har också

fört med sig mycket som är nyttigt. När man ser närmre på det visar det sig nämligen att eskimåerna – som alla andra samhällen i världen – många gånger har förmått kombinera nya möjligheter med gamla färdigheter och därigenom skapat ett levande samhälle.

Inuiterna kämpar för inflytande över sitt eget liv

Eskimåerna har länge levt med att andra, och särskilt européerna, har stämplat dem som fångade i sin traditionella kultur. Fördomar om inuiter är också mycket utbredda idag. Antingen krävs det av dem att de ska fortsätta att leva på sitt traditionella sätt, eller också ska de befrias och bli som oss. Varken det ena eller det andra innebär att man respekterar dem som medmänniskor som själva har idéer om vad de vill med framtiden. Detta är något de har gemensamt med andra ursprungsfolk. Många andra ursprungsfolk kämpar också för att få större inflytande, så att de själva kan bestämma vad de vill med sina liv och samhällen. Ursprungsfolk är folk som underkastats en stark övermakt, som har inlemmat dem som en koloni i en mycket större stat. Intill helt nyligen har inuiterna inte haft möjlighet att bestämma mycket själv. Under de senaste årtiondena har det emellertid skett mycket inom detta område.

Inuiter är eskimåiska folk

Inuiter är ett nyare samlingsnamn för de många olika eskimåiska folk som bor i Arktis. De bor i Sibirien, Alaska, Kanada och Grönland. Det finns olika eskimåiska grupper som har sina helt egna namn: inupiat i Nordalaska, kobbereskimåerna i Västkanada, igloolikeskimåerna i östra Kanada samt västgrönländare och östgrönländare i Grönland, för att bara nämna några få. Ibland föredrar folk att kallas för eskimåer (speciellt i Alaska), ibland inuiter (speciellt i Kanada och i politiska sammanhang) och slutligen med sin egen benämning (i Grönland kallar man sig grönländare).

Vad som är politiskt korrekt beror på sammanhanget. En lokal inupiat kan till exempel gå på ett möte i den regionala organisationen ”Eskimåiska valrossorganisationen” för att diskutera hur samarbetet i den arktiska organisationen ”Inuit Circumpolar Organisation” ska försiggå.

Skådespelare från Tukak-teatern uppför en skämtsam maskdans från Grönland

Arktis – en fruktbar isöken

Tjälen i jorden (permafrost), isen och de korta somrarna gör det svårt att bedriva jordbruk i Arktis. Där finns inga skogar, utan bara små buskar och stora områden med tundra som täcks av snö och is på vintern. I gengäld är Arktis mycket rikt på djurliv både på land och till havs. Därför har inuiterna alltid levt av jakt och fiske. När solen på våren äntligen blir starkare efter en lång och mörk vinter, kommer en enorm mängd algväxter upp längs iskanten.

Om det är det rätta förhållandet mellan ljus, temperatur och näring, kan en extraordinär produktion av plankton uppstå under loppet av en mycket kort tid.

Grönland	48.680 grönländare av en befolkning på 55.860
USA	
Alaska	44.400 inuiter av en total befolkning på omkring 550.000
Kanada	
Nunavut	18.020 inuiter av en total befolkning på 21.220
Nordvästterritoriet	3.020 inuiter av en total befolkning på 36.430
Nunavik (Quebec)	6.770 inuiter av en total befolkning på 7.800
Labrador	2.370 inuiter av en total befolkning på 30.375
Ryssland	
Tjukuta	1.718 inuiter av en total befolkning på 157.500

Källa: Statistisk årsbok 1999. Grönlands statistik

Ensam valfångare i drivisen utanför Grönland

Massor av föda

Algväxterna är föda åt de olika former av små räkliknande kräfdjur som kallas för plankton, som i sin tur är föda åt fisk, fåglar och valar. Fisk drar till sig sälar som i sin tur blir föda åt isbjörnar. Det rika djurlivet i Arktis är således mycket beroende av de stora mängderna plankton och kril som finns i början av näringskedjan. Explosionen av kril och plankton på våren får miljoner av fåglar att söka sig norrut, där de också får sina ungar.

Eskimån Ivaluardjuk från Igloolik berättade följande för Knud Rasmussen:

Den största faran med livet är att människans mat uteslutande består av själar. Alla väsen vi är tvungna att slå ihjäl och äta, alla de som vi tvingas att nedlägga och ödelägga för att tillverka kläder för oss, har själar precis som vi. Det är själar som inte går under med kroppen och som därför måste blidkas så att de inte ska hämnas, eftersom vi avlägsnar deras kroppar.
(Knud Rasmussen, 1929)

16

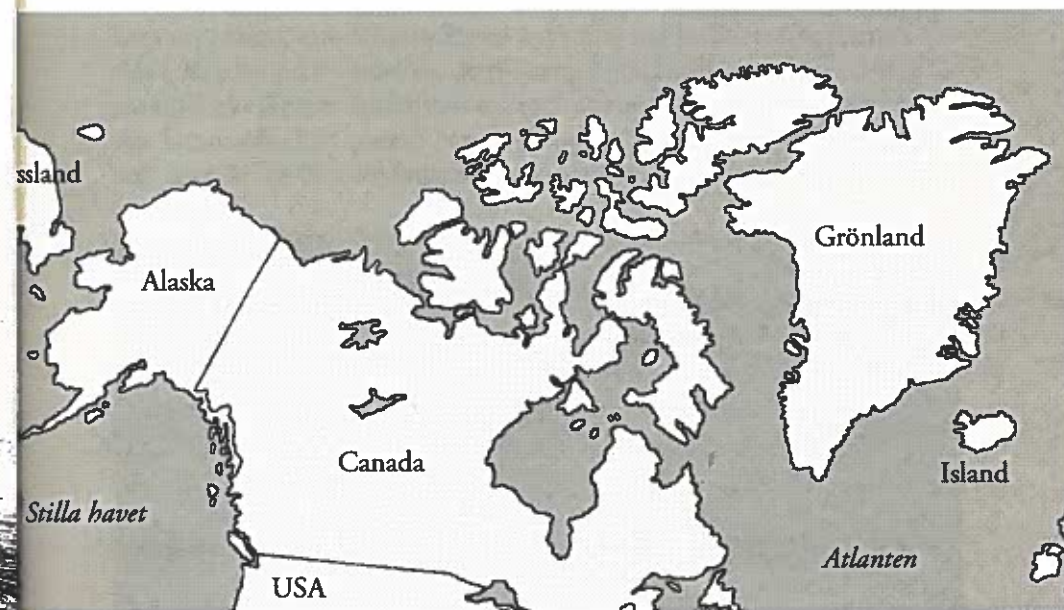

Djurens anpassning till naturen

Det som på vintern liknar en ofruktbar och djurfattig isöken, förvandlas på våren till ett rikt skafferi för både djur och människor. På vintern drar de flesta arter söderut, medan andra specialiserat sig på de extrema förhållanden som uppstår när solens värmande strålar blir mer sparsamma. Päls och ett tjockt fettlager erbjuder ett gott skydd mot kylan för de övervintrande djuren, till exempel sälar och renar. Andra djur kan spara på sin energi till exempel genom att gå i ide, så som isbjörnarna gör, eller genom att förbruka mycket lite energi. Myskoxen förbrukar till exempel endast 15 % av vad en ko i samma storlek har bruk för. För att undgå energiförlust upprätthåller renen hela två kroppstemperaturer – 40 grader i kroppen och omkring 15 grader i de långa benen.

De första eskimåerna kom från det nordliga Alaska

Det var möjligheterna till jakt på dessa många olika djur som lockade till sig människor under förhistorisk tid. Från det nordliga Alaska spred sig de första eskimåerna österut mot Grönland. I Grönland säger sig arkeologerna

17

kunna avgränsa tre invandringsvågor av eskimåer. Saqqaq, med rötter i Alaska, dorset, med rötter i östra Kanada och thule, med rötter i Alaska. Det är thule-eskimåerna som sägs vara förfäder till grönländarna. Thule-eskimåerna var duktiga valfångare och hade hundslädar så de kunde ta sig långa sträckor under sina jaktturet, då is och snö täckte landskapet. Om sommaren använde de enmanskajaker och de större kvinnobåtarna (umia-kerne) för att segla till de goda jaktmarkerna och för fångst till havs.

Djur med själ och människokropp

Det finns många myter som avspeglar eskimåernas nära förhållande till naturen. Traditionellt menade de att djur hade kropp och själ liksom människor. Djuren kunde också ta sig mänsklig form och omvänt. Från Alaska berättas det i myterna att djur kunde kränga av sig skinnen så att man kunde se deras människoansikte och tala med dem. Det var en flytande gräns mellan människor och djur. Både djur och människor betraktades som aktiva väsen som handlade självständigt. Djuren kom till människan för att bli fångade. Som tack visade fångstmannen dem respekt genom att till exempel vara givmild och dela ut kött eller genom att ge havsdjuren färskvatten. Om han behandlade en säl ordentligt och med respekt, skulle den med belåtenhet vända tillbaka om och om igen till samma fångstman – man kan säga att sälens själ återföddes.

Tro istället för kunskap

Att eskimåerna respekterade djuren betyder inte nödvändigtvis att de levde i pakt med naturen utan att överutnyttja den. Om de hade fångat för många djur på ett ställe, drog de ofta vidare till en annan fångstplats. Eskimåerna hämtade förklaringar till plötsliga minskningar i fiskebeståndet från mytologiska föreställningar snarare än från kunskap om ekologisk hållbarhet och miljöhänsyn; till exempel i myten om Havets moder. Enligt myten kunde Havets Moder hålla djuren borta från människorna om de inte respekterade vissa taburegler om incest och menstruation mm. Idag känner man fortfarande till myten, men den tolkas nu som en myt om eskimåernas visdom om naturen.

Att överleva i Arktis

Befolkningarna i Arktis njuter av de stora naturrikedomarna om sommaren. Stora fester hålles när samhällena i Alaska har haft en framgångsrik fångst av grönlandsvalar, vilka kan väga upp till 58 ton. Alla eskimåiska folk använder de resursrika perioderna till att skapa förråd av kött, späck och fisk till vintern, som kan vara mycket hård. Fångstmännen och fiskarna är idag liksom tidigare beroende av att under loppet av ett år utnyttja olika resurser. Om vintern är den viktigaste resursen för många eskimåer sälens, som lever under isen. Om sommaren är fisk, fåglar, renar och valar viktiga fångstdjur. Många fångstmän kombinerar idag fångst med lönearbete eller är tvungna att ta emot socialunderstöd för att klara sig igenom svåra perioder och för att få råd till fångstredskap. I de små inuit-samhällena i Kanada, där det är få arbetstillfällen, kan behovet av socialunderstöd vara stort. Under 1982-83 skedde en markant ökning av folk med socialunderstöd. Det skedde då marknaden för sälskinn upplevde en väldig nedgång, bland annat på grund av att europeiska och amerikanska djurskyddsarbetare uppmanade till att inte gå i sälskinnspälsar.

Kunskap är viktigare än utrustning

Den utrustning som fångstmännen använder har fascinerat forskarna i alla tider. Kajaken, kvinnobåten, harpunen, hundsläden och kamikkerna är exempel på eskimåernas fantastiska uppfinningsrikedom och hantverksmässiga kunnande. Eskimåerna har alltid försökt att göra utrustningen bättre, och idag är gevär och motorbåtar livsnödvändig utrustning för många fångstmän.

Handelshinder mot sälskinn under 1980-talet betydde en halvering i antalet fångstmän

I Resolute Bay, Kanada föll den samlade intäkten för 100 fångstmän från 54.000\$ till endast 1.000\$ under 1983. För nordvästterritoriet som helhet föll inuiternas intäkter av sälfångst från 476.000\$ under 1981-82 till 76.555\$ under 1983-84.

Från den ena dagen till den andra hade fångstmännen inte råd till att köpa patroner och bensin

Antalet fångstmän föll från 1.286 till 562 under loppet av de första tre åren efter att EU förbjöd import av sälskinn, även om detta förbud inte gällde de vuxna sälar som inuiterna fångade. Biståndshjälpen steg under samma period med 176% i Clyde River och med hela 443% i Hall Beach. Idag är marknaden för sälskinn fortfarande så dålig att endast 1% av intäkterna för hushållen i Nunavut kommer därifrån.

Den allra största delen av intäkterna (76%) kommer från det sparsamt förekommande lönearbetet. Trots det utgör sälen fortfarande en viktig resurs som köttförsörjning till familjerna. Dessvärre har utgifterna för fångst stigit betydligt (bensin, patroner mm), och flera familjer har inte längre råd att upprätthålla fångsten.

I Grönland måste Hemstyret ge mycket stöd till inköp av sälskinn, så fångstmännen fortfarande kan upprätthålla på de platser där sälfångsten utgör en av de viktigaste ekonomiska aktiviteterna.

Men det ska mer till än utrustning. Den mycket detaljerade kunskap som fångstmän och fiskare har om djuren, kan också sägas vara livsviktig. Vad nyttar det till att ha perfekt utrustning, om man inte vet var djuren är och hur de betar sig?

Fångstmännen är kritiska gentemot biologer

Idag är det speciellt biologer som undersöker viltbeståndet och ger råd vidare till naturförvaltarna. Fångstmännen är många gånger mycket kritiska mot biologerna. De grundar sin skepsis med att biologerna inte har sin dagliga vistelse i naturen, och de tycker att biologernas rapporter är skrivbordsarbeten. Många ursprungsfolk i Arktis anser att de har en traditionell kunskap om naturen och djuren som innebär att varken jorden eller havet utarmas eller överutnyttjas. Den kunskapen anser många ursprungsfolk att biologerna kan dra nytta av. I Nordalaska krävde inupiat till exempel att biologerna skulle ändra sina beräkningsmetoder. Biologerna hade nämligen

talat om för dem att det fanns katastrofalt få grönlandsvalar kvar – mellan 600 och 1.800. Fångstmännen ansåg att det inte räckte att man räknade valarna från utkiksposter längs kusten. Valarna kan simma under isen och därmed gömma sig. Genom att använda utrustning för avlyssning under vattnet och andra metoder har man idag kommit fram till att det finns över 7.500 grönlandsvalar i havet mellan Alaska och Sibirien. Det stopp för valfångst som inupiat hotades med under 1977-78, har därför idag ersatts med en årlig kvot på omkring 63.

På väg mot en ny kultur?

I Alaska klagar många gamla fångstmän över att de unga inte vet så mycket om naturen längre. De menar att det beror på tre saker: 1) de respekterar inte de äldre 2) de tillbringar sin tid i skolan 3) de är mer intresserade av västerländsk kultur. De ungas bristande kunskap om naturen tolkas ofta som att den riktiga eskimåkulturen är på väg att försvinna. De unga har helt enkelt förlorat sin kultur därför att de fått nya intressen. De ungas nya intressen avspeglar också ett sätt att förhålla sig till nya tider och nya utmaningar. Även om många unga idag är upptagna av skolan och lever ett liv som unga i väst, så är de också intresserade av att vara tillsammans med sina föräldrar och familj på fångst och fiske. De flesta unga tvivlar inte ett ögonblick på att de är inuiter. Trots det beklagar de gamla fångstmännen sig över att det språk, de kulturella värden, den kunskap om naturen och det sociala liv som de kopplar samman med ett inuitiskt sätt att leva, är på återgång. De menar att det är för att de unga inte är tillsammans med familjen en längre tid åt gången. Och de gamla har rätt i att möjligheterna att vara tillsammans över generationerna en längre tid har blivit färre och färre.

Inuit från Grönland

Blir kulturer livskraftiga genom förändring och utveckling?

En viktig diskussion är om utveckling och förändring i samhället nödvändigtvis betyder att en kultur ödeläggs eller urvattnas. Eller är det snarare tal om att kulturer blir livskraftiga genom förändring och utveckling?

Det finns inte något entydigt svar på frågan. Faktum är att många inuiter idag känner sig pressade att påstå att de lever i överensstämmelse med omvärldens föreställning om "äkta" inuitkultur. Många inuiter upplever att deras rättigheter till t ex val- och sälångst är beroende av att de kan leva upp till omvärldens fördomar om en ursprunglig inuitkultur.

Är "ursprungligheten" på återgång?

En större miljöorganisation har exempelvis uttalat att inuiternas sälångst är helt i sin ordning så länge de lever som inuiter. Inuiter kan alltså få lov att gå på jakt, om de kan visa att de är annorlunda från, och närmast isolerade från västländsk kultur. Om organisationen finner tecken på västerländskt inflytande på inuitkulturen (t ex snöscooter, pengar och telefoner), så har inuitkulturen blivit urvattnad. Och om det är så, så ska inuiterna inte räkna med att miljöorganisationen ska stödja dem. En representant från en miljöorganisation sa 1987 följande om grönländarna: "De håller upp traditionen framför sig som ett valplakat, men ursprungligheten är på retur. De måste bekänna färg. Antingen vill de ha olja och uran och vara industrialiserade. Eller också måste de upprätta en befolkningspolitik, som inte infiltreras av industri och främmande kulturer." Argumentationen går ut på att antingen är de som deras förfäder eller också som oss andra. Faktum är att inuiterna är varken det ena eller det andra.

Så många valar får fångas

Årliga valkvoter fastställda av den internationella valångstkommissionen (IWC):

Sibiriska eskimåer: 4 grönlandsvalar och 140 gråvalar

Alaskaeskimåer: 63 grönlandsvalar

Grönländare: 19 tandvalar och 187 bardvalar

Kanada bestämmer själv hur många valar det får fångas eftersom landet inte är med i IWC. Under 1998 fångade kanadensiska inuiter en grönlandsval

Det främmande och det välkända. Ett mycket vanligt sätt att dela in världens befolkning på är att skilja mellan dem och oss eller det främmande och det välkända. När man säger något om de främmande, säger man i verkligheten något om sig själv. Man kan säga att man speglar sig själv i bilden av det främmande och däri upptäcker man hur man själv ser ut.

Orealistisk bild av Den andre

Det är mycket vanligt att folk i väst skapar en orealistisk romantisk bild av ursprungsfolks förmåga att leva i pakt med naturen. Denna bild av "De andra" används till att kritisera vårt eget samhälle och utnyttjande av naturen; till exempel att industrin ödelägger och att den stora förbrukningen hotar vår jord. Skillnaden mellan Oss och Dem eller "De välkända" och

”De främmande” kan också användas för det motsatta – till att framhäva hur civiliserade vi är i förhållande till de ociviliserade, okristna, vilda barbarerna. Föreställningen är sådan att Vi ska göra Dem till civiliserade människor. Båda sätten att uppfatta ”De andra” på – romantiserande eller nedsättande – är felaktiga föreställningar och de kan användas till att trycka ner andra folk med. När man ser på Arktis koloniala historia stöter man på båda uppfattningarna. Den spirande kapitalismen i England och resten av Europa under 1600- och 1700-talen gjorde att man måste se sig om efter nya resurser som kunde utnyttjas och säljas. Många europeiska länder etablerade vinstgivande handelsstationer i Afrika, Asien och Amerika. Det var först i början av 1700-talet som länderna skickade expeditioner mot Arktis för att kartlägga möjligheterna. Hans Egede, som sändes ut av den danske kungen kom till exempel till Grönland 1721, och Vitus Bering som sändes ut av den ryske tsaren, kom till Alaska 1741.

Ursprungsfolken blev utnyttjade

I farvattnen upptäckte de utsända expeditionerna stora mängder värdefulla djurarter såsom valar, fiskar, sälar, uttrar och valrossar. I Berings sund mellan Alaska och Sibirien är de naturliga rikedomarna så överväldigande, att valfångarna och pälshandlarna strömmade till området. Ursprungsfolken på Aleuterna utnyttjades som billig arbetskraft, och många dukade under av nöd och sjukdom. Således omkom 80% av aleut-befolkningen under ryskt inflytande.

Guld, olja och fisk drog till sig folk utifrån

Jakten på resurser och själar att omvända, berömmelse och nationell prestige fick lycksökare, nybyggare, guldgrävare, upptäcktsresande, handelsfolk, pälsjägare och missionärer att tränga längre norrut och längre in i landet. Mineralresurser som till exempel guldet i Klondyke (Kanada) oljan i Prudhoe Bay (Alaska) och de många andra naturliga resurserna som till exempel fisk och fångstdjur i de arktiska farvattnen, drog snabbt till sig folk. De områden på kartan som var vita fläckar för européer och ryssar, fylldes efterhand ut med namn på kungar, kända européer och upptäcktsresanden.

Genom namngivningen ställde upptäcktsresandena och deras länder krav på områdena.

Den grönländske diktaren och politikern Aqqaluk Lyngø har beskrivit denna avgränsning av det koloniala territoriet i dikten ”Till heder och ära” från 1982:

De reste och reste
i ett land där de trodde
att inga mänskliga väsen
kunde leva och bo

De reste och reste
och då de kom fann de några
som inte kände till
andra människor än sig själva

De reste och reste
Och överallt där de kom
blev människor undersökta
deras kläder, slädar och utrustning uppköpt

De reste och reste
till ett så stort land
att det inte finns tillräckligt med människor
för att namnge så många platser

De reste och reste
och varje ö eller fjordnäs eller fjäll blev givet ett namn
till ära för den ene eller den andre eller för dem själva

De reste och reste
och reste tillbaka
med karta över landet
och beskrivning av levnadssättet
till heder och ära

medaljer med mera
för att ha berest ett land
där människor lever och bor

Inuit-flicka från Grönland

När ortsnamn blir symboler för kampen för självbestämmande

De flesta ursprungsfolk arbetar idag på att ge ut och använda kartor med ortsnamn som inte är påhittade av upptäcktsresanden. I Grönland har Godthåb till exempel lugnt och stilla blivit till Nuuk. När ursprungsfolk använder sina egna ortsnamn, är det ett sätt att visa omvärlden att det är deras land, att de känner det utan och innan och att de fortfarande använder det. Att få rätt att använda det land som de känner är deras, kräver dock mer än att bara byta ut ortsnamnen. Det kräver en massa politiska förhandlingar. Syftet med dem är att göra ett avtal mellan ursprungsfolk och den stat de har kommit att bo i. Sådana avtal kallas också för "landrättighetsavtal".

Trumdansare från Thule

Inuiterna vill ha rätten till sitt land

Från den ena dagen till den andra kan ursprungsfolk uppleva att de landområden där de har fiskat och jagat, plötsligt blir bebott och använt av andra. I Alaska kom många nybyggare in i inuiternas och indianernas landområden för att gräva efter guld. De sköt många av de djur som ursprungsfolken levde av. I Kanada kom poliser och andra offentligt anställda som skulle se till att inuiterna uppförde sig ordentligt. Den kanadensiska staten ville gärna kontrollera vad inuiterna gjorde. Därför flyttade staten dem från deras små boplatser in till mindre byar. Det betydde att det plötsligt var långt till de fångst- och fiskeplatser som de var vana att använda. Samtidigt började företaget att borra efter olja, etablera gruvor eller bygga dammar på deras landområden.

Inuiterna pressar staterna

Under 1960- och 1970-talen började inuiternas organisationer att pressa staterna att ingå klara avtal om vilka områden som kunde utnyttjas, och hur mycket inuiterna skulle ha i ersättning för sin förlust. De ville samtidigt försäkra sig om en viss grad av politiskt självbestämmande för att få större inflytande på sin framtid. Inuiterna arbetade med att få rätten till sitt land och rätten att bestämma mera över sitt liv och samhälle. Under 1971 fick

inuiterna i Alaska tillsammans med de andra ursprungsfolken i Alaska möjlighet att välja delar av de landområden de brukade använda. De blev sedan uppdelade i aktier och delades ut till folken, som blev tvungna att organisera sig i aktiebolag. Folk blev dock snabbt uppmärksamma på att aktiebolagen inte kunde arbeta med de problem som samhällena stod inför. En sak är att ha aktier i ett land – en annan att kunna bestämma över det.

Nunavut betyder Vårt land

Inuiterna i Kanada lärde sig mycket av dessa erfarenheter och arbetade för att få två sammanhängande avtal: ett som tillförsäkrade dem rätten till landet, och ett som etablerade ett politiskt organ genom vilket de kunde få inflytande på sin egen framtid. De rodde bägge avtalen i land och kunde 1999 fira grundandet av territoriet Nunavut, som är 1.994.000 kvadratkilometer stort (1/5 av hela Kanada och 4 gånger större än Sverige). Nunavut betyder Vårt land. I Nunavut har inuiterna egendomsrätt till 350.000 kvadratkilometer av landområdet, och det har etablerats en territorial regering där flertalet är inuiter.

28

Grönland har självbestämmande – men efter dansk modell

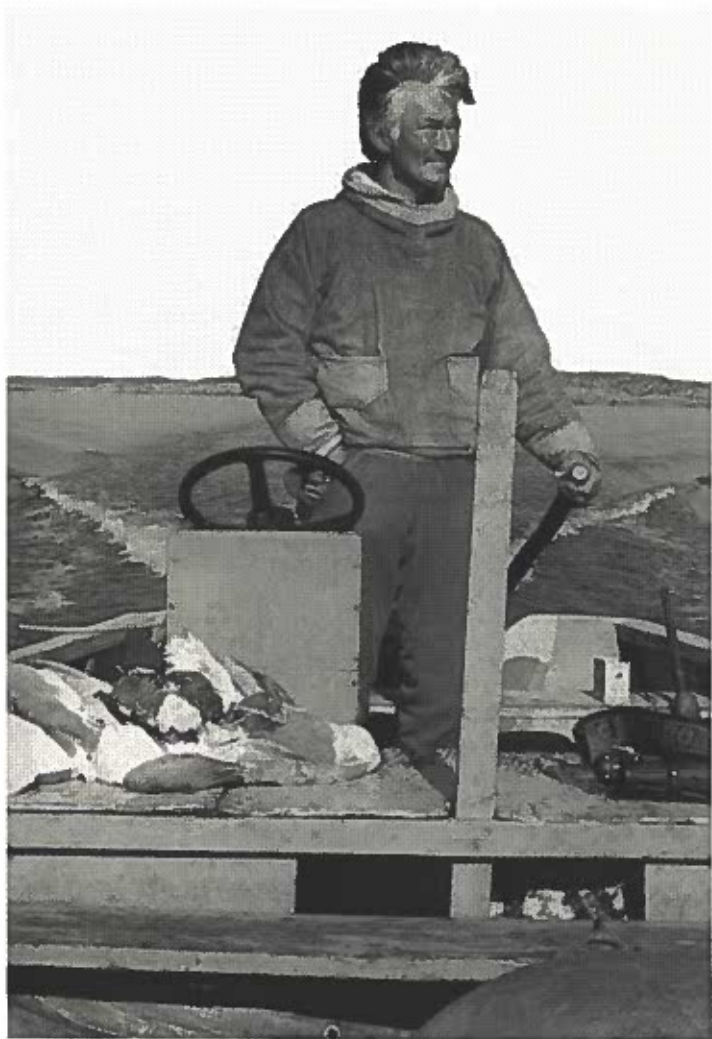
I Grönland har man inte fäst sig så mycket vid frågan om landrättigheter. Man har för det mesta betraktat Grönland som tillhörande grönländarna. Detta gäller dock inte det som finns under ytan, vilket Danmark fortfarande bestämmer över. I Grönland etablerade man 1979 ett grönländskt hemstyre, vilket utvecklats mycket under de 20 år det har existerat. Med hemstyret har grönländarna fått ett starkt politiskt redskap för att styra egna angelägenheter. Det finns emellertid kritiker som hävdar att hemstyret inte är gott nog därför att det byggts upp efter dansk modell, och därför att det på några viktiga punkter, såsom utrikespolitik och försvarspolitik inte ger grönländarna så stort inflytande. Jämfört med inuiter på andra ställen befinner sig grönländarna i en otroligt god politisk situation när det gäller möjligheterna till självbestämmande. Även om det då och då reses krav på grönländsk självständighet, finns det enighet bland tongivande grönländska politiker att medlemskapet i riksgemenskapen är att föredra vid nuvarande tidpunkt. Det arbetas emellertid på att få större ekonomisk och politisk grund för en eventuell lösgörelse från Danmark i framtiden.

29

Militärt utnyttjande av inuiternas landområden

Inuiterna bestämmer inte över hur deras land används militärt. Under andra världskriget och speciellt senare under det kalla kriget, fick hela Arktis en central betydelse eftersom avståndet mellan väst och Sovjetunionen är kortast över Nordpolen. I Grönland anlade till exempel amerikanarna tre baser.

Isak på väg hem från en lång dag på fågeljakt.
I hela Arktis fångas fåglar, sälar och valar mest från små jollar

Ursäkter för tvångsförflyttningar

Under 1999 fick thule-stammen i Nordgrönland en officiell ursäkt och ersättning från den danska staten. Rätten fann nämligen att förflyttningen av dem 150 km norrut under 1953 – för att göra plats för en militärbas – föregått under tvång. Thulestammen saknar emellertid fortfarande ett erkännande till rätten att använda sina traditionella landområden där basen fortfarande ligger. De har därför överklagat domen. Under 1950-talet tvångsförflyttade Kanada inuitfamiljer längre norrut för att kunna återöppna rätten att bestämma i det nordliga Kanada. Dessa familjer har idag fått ursäkter och ersättningar för nöd och försakelse.

Protest mot kärnvapenförsök

Under det kalla kriget ökade rädslan för kärnvapen hos den amerikanska befolkningen. Därför beslutade man 1960 att göra ett försök där kärnvapen användes för ett fredligt ändamål. Man valde ut ett område i Nordalaska där man planerade att anlägga en hamn i hålet efter bomben. Man kallade det projekt Chariot. Inupiat – eskimåerna i området – protesterade högljutt eftersom de inte ville vara försökskaniner och få sina fångstområden ödelagda. När det gick upp för offentligheten att det bodde människor i Nordalaska drogs projektet tillbaka 1962.

Med internet och snöscooter – och fortfarande inuiter

Många fruktar att globalisering är lika med en kulturell urvattning och likriktning, där alla efter ett tag kommer att lyssna till Michael Jackson, titta på Disneys tecknade filmer och äta McDonalds hamburgare. Inuiterna har under koloniseringen upplevt administratörer och ekonomer som har förändrat deras levnadssätt. Missionärer har arbetat på att ändra deras religion och språk. Företag har grävt och borrar i deras land, och miljöorganisationer vill undergräva och förbjuda deras jakt och handel med päls och kött.

Inuiter – trots nytt levnadssätt

Utifrån kommande inflytande på inuiternas liv och kultur är lätt att få syn på, och levnadssättet i Arktis har ändrat sig radikalt under detta århundradet. Trots det har inuiterna en stark uppfattning om sig själva som inuiter. Förändringar i klädedräkt, mat och boende är nämligen inte lika med att man ändrar sin självuppfattning som inuit. Det kan faktiskt vara så att det idag är mera "inuit-aktigt" att ha en snöscooter än att inte ha en, eftersom man har användning för den för att komma ut till fångstområdena.

Valfångare i Sisimiut, Grönland, har fångat årets vågval

Internet kan förhindra fördomar

Internet utnyttjas av inuiterna till att berätta för världen om sin existens och sitt levnadssätt. Med denna form av kommunikation ser många inuiter en möjlighet att röja fördomar, felaktig information och okunskap ur vägen. Internet kan således ses som ett rum, där inuiterna kan markera sin kulturella identitet och berätta för världen om vilka de är och vad det vill säga att vara inuit idag.

Rätten till självbestämmande och land är viktigast

Inuiterna har organiserat sig på många sätt för att säkra sina rättigheter. Här är rätten till självbestämmande och land det viktigaste. Utan rätten till landet har de inte något att leva av. Utan rätten till självbestämmande har de inte möjlighet att bestämma hur deras samhälle ska byggas upp. "Inuit Circumpolar Conference" (ICC) är en sammanslutning av inuiter i hela Arktis. Organisationen arbetar på att säkra inuiternas möjligheter, erkännandet av deras rättigheter och en ren miljö för de framtida generationerna.

Inuiterna önskar aktivt inflytande över sitt liv

Det är få inuiter som önskar konservera sin kultur och sitt samhälle i ett slags levande museum. De önskar spela en aktiv roll och förändra sitt samhälle åt de riktningar de finner passande och själva försöka lösa de problem de står inför. Några inuiter ser en bättre framtid i att öka olje- och mineralutvinningen så det blir pengar till att höja levnadsstandarden. Andra inuiter fruktar att oljeutvinning kommer att ödelägga deras fångstområden och undergräva deras levnadssätt som fångstmän. Det finns inga entydiga svar på hur en bättre framtid ska byggas upp, men ett är de eniga om: de vill gärna fortsätta med att använda landet och havet. De vill också gärna ha rätt till att komma fram till en lösning på egen hand – och det oberoende av oenigheter inuiter emellan. Inuiterna arbetar idag aktivt för att få ett val och står därför i motsättning till Knud Rasmussen, som sade: "Man har inget val ... det som det handlar om är att ge Naturmänniskorna enligt deras Sinne och Lynne en så skonsam och varsam död som möjligt."

Ordförklaringar

Civiliseras: uppfostras

Umiak: En umiak bestod av ett träskelett överdraget med skinn. Umiaker användes ursprungligen till valfångst och sommartransporter. Då grönländarna slutade med att bedriva valfångst, användes umiaken endast som transport när familjerna om sommaren flyttade till tältlägren inne i fjordarna. Kvinnorna rodde de tungt lastade båtarna medan båtägaren satt akterut vid styråran. På övernattningsställena längs vägen och den första natten på det nya stället sov man under umiaken som burits upp på land och vänts upp och ner.

Kamikker: Högskaftade (vattentäta) stövlar av skinn.

Aleuterna: Ö-grupp i Berings sund.

Aktiebolag: En verksamhet ägd av flera personer som har investerat pengar i "aktier" i syfte att skjuta pengar till verksamhetens drift och för att tjäna pengar.

Globalisering: Betyder att världen blivit "mindre" – dvs har tätare förbindelser till exempel genom utbredandet av TV, radio och internet. Också internationell handel och multinationella företag är redskap som medverkar till att binda samman världen. Denna utväxling av varor och information medför att lokala kulturer blir påverkade.

Till läraren

Häftet berör många aspekter av inuiternas livsföring, historia, kultur och samhälle. Det finns därför goda möjligheter att involvera flera ämneslärare och ytterligare texter/filmer/hemsidor för att gå mera på djupet med problemställningar och ämnen. Det finns dessvärre inte så mycket svensk litteratur om inuiter i Kanada och Alaska, men här kan internet kanske vara stimulerande (speciellt hemsidan "Arctic Circle" som dock är på engelska).

Hemsidor

Grönland (bakgrund och debatt): www.atagu.gl (danska)

Kanada (Nunavut): www.nunavut.com (engelska och inuktitut)

Alaska (North Slope skoldistrikt): www.nbsd.k12.ak.us (engelska)

Arktis (generellt): www.arcticcircle.uconn.edu/ArcticCircle (engelska)

IWGIA och ursprungsfolk

- IWGIA samarbetar med ursprungsfolkens egna organisationer med att trygga grundläggande mänskliga rättigheter och rättigheter till jord och resurser
- IWGIA arbetar för att ursprungsfolk får kunskap om internationell och statlig politik, så att de kan försvara sig mot övergrepp
- IWGIA arbetar för att ursprungsfolks rätt till självbestämmande erkänns
- IWGIA arbetar i FN för antagandet av en deklaration om ursprungsfolks rättigheter

Om IWGIA generellt

- IWGIA är en internationell organisation som leds av experter och rådgivare i frågor om ursprungsfolks rättigheter och kultur
- IWGIA ger ut böcker och tidsskrifter om ursprungsfolks förhållanden
- IWGIA utför arbete kring mänskliga rättigheter och stödjer projekt för ursprungsfolk i samarbete med ursprungsfolkens egna organisationer
- IWGIA har observatörsstatus i FN:s ekonomiska och sociala råd, samarbetar med ursprungsfolkens organisationer i FN och deltar i utvecklings- och mänskliga rättighetsprojekt över hela världen

